

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ :

(Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından altına üç ayda çıkarılır).

Ankara Üniversitesinin en genç fakültesi tarafından 1951 den beri neşredilmekte olan bu derginin en devamlı ve çalışkan yazarı, geçenlerde vefat ettiğini teessürle haber aldığımız Prof. Yusuf Ziya Yörükân idi. İslâm mezhepleri ve İslam akaidi üzerinde yeni araştırmalar yapan Profesörün bu dergide çıkan başlıca yazıları ilk sayılardaki "İslâm İlim-i-hal-i", "İslâm Akaidinde Gelişmeler" ile daha sonraki "Vehhabiler" e dair tetkiki idi.

Fakülteye yeni yeni katılmakta olan ilim adamlarının bu faaliyet çevresini genişlettiklerini görüyoruz. Bunlar arasında bilhassa burada bahsedeceğimiz son nüshalardan birinde (1953 - VI) neşredilen Prof. Mehmet Karasan'ın din sosyolojisine dair makalesidir. "Din Sosyolojisinin Öncüleri ve Kurucuları" adını taşıyan makale, bu mevzua dair yapılan başlıca çalışmalara umumî bir bakış mahiyetinde olmakla beraber, bunu takip edecek yazılarda mevzua daha etraflı girileceği haber verilmektedir. Prof. Karasan, bu makalesinde, memleketimizde alışılmış ve biraz dogmatikleşmiş olan din sosyolojisi telâkisi çerçevesini kırmakta; şimdîye kadar bahis bile edilmeyen yeni neşriyate, meselâ, Almanya'da **Mensching**'in, Amerika'da **Joachim**'in, **Wach**'ın kitaplarına temas etmektedir. Ayrıca, Fransa'da **Durkheim**'i takip eden neşriyattan en yenilerine kadar gelmiş, **R. de la Grasserie** gibi mukayeseli metodu kullananları, **Bastide** gibi en yeni din sosyoloğlarını zikretmektedir. Fransa dışına gelince, bunlardan fenomenolojik metodu kullanan **Van der Leeuw**'ün büyük eserinin, Almanya'da **Max Weber**'in çalışmalarının hatırlatıldığını memnuniyetle görüyoruz. Doğrusunu söylemeli ki, bütün sahalarda olduğu gibi bu sahada da tekrardan kurtulmak ve her kitapta, hattâ her makalede millî bilgimize bir şeyler katılmasını temin için yeni neşriyatı devamlı olarak takip etmek, onları eskileriyle mukayese etmek zarurîdir. Bu bakımdan, M. Karasan'ın bu ilk yazısı, ileride bu mevzuda yapacağı neşriyatı vâdetmesi bakımından değil, her şeyden önce bibliyoğrafik bir genişlik vermesi ve ufuk açması bakımından da değerlidir. Bu vesileyle memleketimizde **Gökâlp**'tan beri din sosyolojisine dair epeyce neşriyat olduğunu ve bunlardan bir kısmının tercüme veya mektep kitabı, fakat mühimce bir kısmının da millî tarihimize ait etraflı tetkikler olduğunu işaret etmeliyim. Yazar, Fransa'daki neşriyatı haber verirken, **Durkheim**'in bu sahadaki en mühim makalesi olup "Dini Hayatın İptidai Şekilleri" adlı kitabından önce çıkan "Fücurun Nehyi ve Menşeleri" adlı yazısını unutmuş görünüyor. Bir de **Hubert** ile **Mauss** çalışmalarını **Mélange d'Histoire des Religions** adlı bir kitapta toplamışlar, ayrıca **Mauss**'un vefatından sonra bütün çalışmaları **Sociologie et Anthropologie** adlı büyük bir cilt içinde neşredilmiştir. Fransa'daki neşriyate biz bir de **Robert Hertz**'in **Mélanges de Sociologie Religieuse**'ü ile **Le Bras**'nın İkinci Cihan Harbinden sonra yaptığı ankete Tecrübi Din Sosyolojisi çalışmalarını ilâve etmeliyiz. Tecrübi din sosyolojisi tetkiki, ilk önce Amerikada "efkârı umumiye" psikolojisi ve sosyal psikoloji tetkikleri arasında başladı. Bütün bunlara henüz Fransa'ya kâfi derecede sokulmamış olan kültür antropolojisi çalışmalarını da katmak yerinde olur. Vâkıa bu çalışmaların gayesi doğrudan doğruya din sosyolojisi değildir. Fakat, kültürle şahsiyet arasındaki münasebeti inceliyen bu yeni ilim dalı, din sosyolojisini aydınlatacak ve **Lévy-Brühl** tarafından ifade edilmiş umumî hükümleri az çok sarsacak yeni bilgiler getirmektedir. Nitekim, **Lévy-Brühl** de vefatından biraz önce yazdığı "Carnet" sinde "İptidai Zihniyet" ve "Mantıktan Önceki Düşünce" ye dair ilk fikirleri üzerinde eşaşî rötüşler yapmağa mecbur olmuştur.

Mehmet Karasan'ın makalesinde bahsettiği **Mensching**'in kitabından — Umumî Sosyoloji derslerimizde — **Gökâlp - Durkheim** anlayışı ve kısmen **M. Weber**'in görüşüyle mezcederek faydalandık. Fakat daha çok felsefi ve sentetik mahiyeti olan bütün tefsirlerine iştirâk etmedik. Bu çalışmalar, umumiyetle "tarihî" veya "genetik" metoddan mülhemdirler. Temenni ederiz ki, din sosyolojisi ufkunu bu suretle genişleten arkadaşımız ve diğer meslekdaşlarımız, sosyal psikoloji ve kültür antropolojisi metodlarıyla ilgili, yine din sosyolojisi çevresi içinde tecrübi araştırmalar da yaparlar. Meselâ, Belçika'da **Claire Léprieux**'ün "**Pratique Religieuse et Milieux**

Sociaux" adlı kitabı bu tarzda tetkiklerden biridir. Müellif, burada ibadet ve itikat ile içtimai meslekler, zümreler ve tabakalar arasındaki münasebeti anketler, statistiklere dayanarak, inceliyor. Memleketimizde henüz sosyoloğun istediği gibi kullanmasına elverişli kâfi statistik rakam birikmiş olmamakla beraber, daha çok anket ve sondaj metodları vasıtasıyla böyle araştırmalar yapılabilir: Meselâ, itikat ve ibadet dereceleri ile bölge, köy, şehir, içtimai vaziyet ve seviye münasebetleri, lâiklik anlayışı, "réactionnaire" lik, v. s. gibi aktüel mahiyetteki dinî sosyolojik hâdiseler incelenebilir. Fakat, her şeyden önce Garbdeki bu tarzda araştırmaların birkaç örneğinin bilinmesi lazımdır. Değerli arkadaşım, bu yazısında benim bir kitabımdan bahsediyor. Halbuki, 1927 de "Dinî İçtimaiyat" adlı makalelerle ilk defa bu mevzuda bir ders kitabı şeması vermeye çalışmış, 1939 da da "Totemizm Etrafında Münakaşalar" adlı makalelerle mevzua devam etmiştim.

Aynı dergi sayısında Kemal Edib Kürkçüoğlu'nun "Tasavvufa Dair" adlı bir denemesi, yalnız benden bahsettiği için değil, umumiyetle bahsedilmeye değer. Esas itibariyle **Kuşayrı** risalesine, **Kâşânî**'nin tasavvuf lûgatçesine, dayanan bu yazımın büyük bir kısmı 1944 te İstanbul Üniversitesi konferansları arasında verdiğim "Tasavvuf Psikolojisi" adlı bir konferansımın tenkidine ayrılmıştır. (neşir tarihi: 1946) Yazar, burada İnsandan Allah'a doğru yükselen tasavvuf meratibi ile asıl Allah'tan insana doğru bir lûtuflar olan tasavvuf arasında tenkuz olduğunu söylüyor: Konferansın mevzuu, tasavvuf sistemi veya metafiziği değil, adından da anlaşılacağı gibi **Tasavvuf psikolojisi**'dir. Burada insanın geçirdiği ruhi mertebeler bahis mevzuudur: İnsan zihni, bir takım idealler kabul eder. Sonra kendini bu ideale yükseltmeğe çalışır. **Tasavvuf sistemi**'ni mevzu olarak ele alsaydım, haklı olurdu. Freud psikolojisi hakkında yazarın söylediği "Sapık ve sarsak nazariyelerini" cümlesi, ilmî bir mahiyet taşımadığı için, doğrudan doğruya ele alınamaz. Şu kadar var ki, bu mevzu üzerinde birkaç kelime söylemeden geçemeyeceğim: Freud'un nazariyesi hayatı boyunca mütmağ istihalelere uğramış ve bizzat kendisi tarafından birçok düzeltmeler yapılmış olduğu için, onu ilk neşrettiği "Psikanalize Giriş" kitabı yahut bir kaç konferansına hasretmek doğru değildir. Sonraki eserlerinde Freud, deruni mücadelenin iki zıt iç-güdü arasında değil, Super-Ego dediği üstün ve manevî varlığımızla Ego arasında olduğunu ve birincinin, ötekini daima kırbaçladığı ve baskıya vurduğunu söylemektedir. Vâkıâ, Freud'den sonra, onun ilk fikirlerini ve **pansexualisme**'ini birçok sahalara yayarak **vulgarisè** eden birtakım müfrit ve ölçüsüz neşriyat varsa da, bunların mes'uliyeti Freud psikolojisine ait değildir. Onun asıl büyük tilmizleri **Jung** ve **Adler**, sonradan bu fikirleri işleyerek, ona yeni psikolojide mühim bir yer alan "derinlik psikolojisi" şeklini vermişlerdir. Bu ciddi tetkiklerle **Freudisme** adı altında yapılan hatalı tâminlerin hiçbir münasebeti yoktur. Nitekim yazarın makalesinde zikretmiş olduğu "Tarihî Maddeciliğe Reddiye" adlı kitabında bu hatalı fikirleri tenkid etmiştim.

Ayrıca şunu da ilâve edeyim ki, "Türk Mistisizmini Tetkika Giriş" adıyla çok dava evvel neşrettiğim bir kitapta (1) tasavvuf ve umumiyetle mysticisme'in ampirik şuur verileri halinde ve tabiat ilimleri metodıyla değil, ancak phénomenologîque metotla ve bir "mahiyet ilmi" olarak tetkik edilebileceğini anlatmışım. Bunun sebebi orada "tasavvuf" un mahiyetinin, burada ise tasavvuf ehlinin geçirdiği ruhi halletlerin tetkik edilmesi ve ikincisine sırf mutasavvıfın psikolojisi zaviyesinden bakılmasıdır. Freud hakkındaki fikirlerime gelince, bunları yalnız 1931 de yayınladığım "Tarihî Maddeciliğe Reddiye" de değil, ondan yirmi sene önce neşretmiş olduğum **Felsefe Yılığ**ı (Cilt I, 1931) içindeki "Cemiyet ve Marazî Şuur" adlı tetkikte söylemişim. Bu tetkikat bakılacak olursa, **Ferud**'den başlayan ve **Riwers**'e kadar birçok safhalardan geçen bu cereyan, biyolojik zeminden spiritüel bir zemine çıkarmaya çalıştığım ve şuur-altı çatışmaların üstün ve manevî bir nizam ile aşağı ve uzvî tabiat arasında cereyan ettiğini kabul ettiğim görülecektir. Aslı, 1926 da yazılmış olan bu etüd hazırlandığı sırada henüz Freud'un fikirlerindeki tekâmül meydana değildi.

Yazarın makalesinde zikretmiş olduğu "Tarihî Maddeciliğe Reddiye" adlı kitabında bu hatalı fikirleri tenkid etmiştim.

(1) Hilmi Ziya, Türk Mistisizmini Tetkike Giriş, 1935, T. Tarih Kurumu (Burada bahsedilen mistisizm İslâmdan önceye aittir).

Yazar, makalesinin bazı yerlerinde fikirlerime iştirâk ettiği için, onlar hakkında yalnızca teşekkür edebilirim. Kur'an âyetlerinin bir kısmı Mekki, bir kısmı Medeni'dir ve bu iki kısmın hükümleri arasında ifade, şiddet ve içtimâî mevzular bakımından farklar vardır. Fakat, yazarın bahsettiği gibi İslâm dininin kısmen idealist, kısmen oportünist olduğunu söylemiyorum; yalnız İslâm ordusunun istilâsı sırasında dünya hırslarını altında kalanların bulunduğunu ve bu devirdeki İslâm dünyası ile idealist İslâmiyetin mücadele mecburiyetinden zühdün doğduğunu söylüyorum.

Hocam merhum M. İzzet'in 1927 de "Hayat" dergisinde çıkan yazısından haberdar olmadığım ve ilk defa bu vesileyle öğrendiğim için üzülüm. Fakat, ondan önce ve sonra tasavvuf üzerinde yabancı tesirleri müdafaa eden birçok şeyler okumuştum. Aşağıki satırlarda bazılarını zikrettiğim yabancı ve Türk âlimleri bunlar arasındadır. **Goldziher**'in söylediklerinin üzerinde iz bırakmış olması muhtemeldir. Fakat, benim maksadım iki türlü İslâmiyet kabul etmek değildir.

Bu vesileyle tasavvuf ve mysticisme'in aynı şey olmadığı noktasını işaret edeyim. Eskiden beri umumiyetle bu iki mefhum arasında "umum - husus-u mutlak" münasebeti görülür. Yani birincisi ikincisinin İslâm dünyasına mahsus bir hali sayılırdı. **René Guénon**, 1937 de (yani benim "İslâm Düşüncesi" nden önce) neşrettiği bir makalede (2) tasavvufun tamamen bilgi yolu olduğu ve gnostik'ler gibi esotérique hakikate ulaşma gayesini takip ettiğini, Hristiyanlıktaki mysticisme'e benzetilemeyeceğini idda etti. Bu suretle eskiden beri, **Massignen**, v. s. gibi âlimlerin kanaatini nakzediyordu. **Guénon**'un bu iddiası meseleyi halletmekten uzaktır; haklı olduğu cihetler olmakla beraber, daha uzun müddet üzerinde durulması lazımdır. Fakat burada beni alâkalandıran nokta, sayın yazarın tenkid makamında tasavvuf ve mysticisme'in ayrı olduklarını söylerken, daha aşağıda İncil ve Tevrat'ta tasavvuf araması ve bunu Hazreti İbrahim'e ait bazı vak'alarla teyide çalışmasıdır. Tevrat'ta tasavvuf değil, geniş mânâsıyla mysticisme aramanın mümkün olup olmadığı meselesine burada temas etmeyi zait addederim.

Tasavvufun menşei meselesinde eskiden beri birçok görüşler ve iddialar olduğu malumdur. Bunları bir küçük konferansta, hattâ bir küçük fasılda toplamak kabîl değildir. Böyle olduğu halde yine "İslâm Düşüncesi" nde tasavvufun menşeleri hakkında ileri sürülen nazariyelerden kısaca bahis ve tenkid ettim. Bu fasıl, o nazariyeleri teyit değil, tenkid için yazılmıştır. Bununla beraber, menşei Kur'an olan tasavvufun sonradan sistematik ve felsefî bir şekil almasında İslâm dünyasının temasta bulunduğu medeniyetlerin ve fikir cereyanlarının tesiri olduğu muhakkaktır: Bu arada birinci derecede néo-platonisme'in tesirini işaret etmek lazımdır. Bu tesir meselesinden bahsedenler o kadar çoktur ki, burada onları tekrara lüzum görmiyorum. Yalnız bir noktayı işaret edeyim: Tasavvufun türlü menşeyinden bahseden müelliflerden **Gobineau**, **Delitzsch**, **Braun**, **Horten**, **Carra de Vaux**, **E. Renan** ve daha birçokları herkesçe bilinmektedir. Bunların eserleri — hattâ kısmen — tercüme edilmiştir. Ve bu tesir meselesi — bu müelliflerden mülahem olmak üzere — Türk fikir muhitince bugün değil, 30 - 40 yıldan beri konuşulmakta idi: M. Ali Ayni "Tasavvuf Tarihi" nde, İsmail Hakkı İzmirli "İslâm Felsefesi Dersleri" nde, Fuat Köprülü "Türk Tarihinde İlk Mutasavvıflar" da bu tesirlerden salahiyetle bahsediyorlar. İlim tarihimize karşı bu kadar alâkasız kalmamalı, yahut hepsine birden cevap vermemelidir. İlk defa L. Massignon, "Der Islam" mecmuasında Horten'in bir kitabını tenkid ederek, Hind ve İran menşei mübalâğa ettiğinden bahsediyor ve Kur'an menşei üzerinde duruyordu (3). Maksadımız bu kısa tahlilde tasavvufun menşeleri meselesine girmek olmadığı için yalnız işaret ederek geçiyoruz.

(2) R. Guénon'un bu makalesi "l'Islam et l'Occident" adlı Mélanges'da çıkmıştır.

(3) L. Massignon, Les "systèmes philosophiques des Moutakallimoun en Islam" selon Horten (Der Islam, herausg. v. C. H. Becker, 3. B. Hamburg, 1912 - p. 404 - 409).